

NACZYNIE KULTOWE (KERNOS) KULTURY POMORSKIEJ Z ŻUKOWA STAN. 1,
POW. ZAMOJSKI, WOJ. LUBELSKIE

W zbiorach Działu Archeologii Muzeum Lubelskiego znajduje się część wyposażenia grobu kultury pomorskiej odkrytego w 1960 roku w Żukowie, gm. Grabowiec, woj. lubelskie (ryc. 1). Wielokulturowe stanowisko archeologiczne w Żukowie zostało częściowo zbadane przez dr Jana Gurbę z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Wśród eksplorowanych obiektów znalazł się wspomniany grób kultury pomorskiej wyposażony w grupę naczyń ceramicznych. W zbiorach Muzeum Lubelskiego zachowały się 4 naczynia: naczynie wazowate o czarnych, gładkich powierzchniach, z obecnym w domieszce tłucznem kamiennym i piaskiem (ryc. 2, 2); naczynie wazowate z chropowaconym brzuścem i gładką szyjką, o powierzchni brunatnej, z obecnym w domieszce tłucznem ceramicznym i piaskiem (ryc. 2, 3); naczynie wazowate o nisko umieszczonej największej wydętości brzuśca, chropowacone, o powierzchniach brunatnych, z tłucznem ceramicznym w domieszce (ryc. 2, 3); ręcznie wykonane naczynie wazowate (nr inw. 698/A/L) o czarnej, błyszczącej powierzchni, zdobione ornamentem okalającym brzusec, a złożonym z rytych linii i nakłuć być może niegdyś inkrustowanych białą masą (ryc. 2, 1)¹. Naczynie to wokół głównego otworu posiada cztery symetrycznie rozmieszczone kielichy-rytony [Czopek, 1992, s. 43, tabl. XLI], które mają nieco wydęte ścianki boczne i kielichowato rozchylone na zewnątrz krawędzie otworów. Rytony łączą się z głównym naczyniem kanalikami o dość dużej średnicy. Interesującą cechą ornamentu jest to, że wchodzi on nieco na prawe, boczne ścianki każdego z rytonów podkreślając ich podstawy rzędami nakłuć. Brak tego na lewych ściankach. Wymiary naczynia: wysokość – 22,5 cm, maksymalna średnica brzuśca – 33 cm, średnica centralnego wylewu – 25 cm, średnica dna – 14 cm.

W pierwszej publikacji zdjęcie wielootworowego naczynia z Żukowa opatrzone podpisem, że jest to popielnica z grobu kultury pomorskiej [Gurba, 1980, s. 16]. Poza wzmianką w podpisie fotografii brak jest bliższego opisu okoliczności odkrycia.

Cały zestaw naczyń z Żukowa opublikowany został jako zachowana część wyposażenia grobu wielopopielnicowego [Czopek 1992, s. 189, tabl. XL, 1,2,3 i XLI]. Zamieszczony w publikacji rysunek wazy wielootworowej niezupełnie odpowiada rzeczywistemu wyglądowi oryginału. Przy porównaniu rysunku [Czopek, 1985, ryc. 5; Czopek, 1992, tabl. XLI] z oryginałem dają się zauważyć różnice w rozmiarach, ogólnych proporcjach, szczegółach ornamentu (wchodzi on na boczne kielichy-rytony od prawej strony a nie z lewej), przekroju rytonów (nie są okrągłe) i ich umiejscowieniu (są symetrycznie usytuowane). Brak jest również, wbrew opisowi, inkrustacji. W związku z tym rysunek naczynia został sporządzony na nowo (ryc. 2, 1).

Dokonano również dokładnych oględzin zabytku. Okazuje się, że pewne fragmenty wazy zostały w trakcie klejenia i konserwacji uzupełnione gipsem i pomalowane na czarno. Dotyczy to szczególnie krawędzi głównego wylewu, który na całym obwodzie jest zrekonstruowany za pomocą gipsu.

Obecnie trudno odróżnić fragmenty oryginalne od gipsowych uzupełnień – powierzchnie zewnętrzne i wewnętrzne są jednolicie czarne. Delikatna próba dotarcia do wnętrza ścianek naczynia w miejscu połączenia z gipsem przekonała, że na szyi przełom jest dość miękki, chropowaty i ma kolor jasnobrązowy lub szary. Widoczna jest domieszka dużych (do 4–5 mm średnicy) fragmentów

¹ Znalazca naczynia, doc. dr Jan Gurba w rozmowie z autorem stwierdził, że naczynie nie nosiło śladów inkrustacji, lecz wgłębienia i rowki były zalepione lessem, który po wyschnięciu zmienił kolor na jaśniejszy i przypominał wyglądem masę inkrustacyjną. W archiwum działu archeologii Muzeum Lubelskiego brak jest dokumentacji badań jak również jakichkolwiek notatek dotyczących znaleziska, które pomogłyby skorygować te opinie.

tluczni ceramicznego. Przełom dna jest nieco inny – jest jednolicie ciemnoszary, bez widocznych domieszek, jak gdyby naczynie zostało ulepione z dwóch rodzajów ciasta glinianego.

Być może zastosowano tę metodę lepienia celowo, by górna partia naczynia, dzięki domieszce tłuczonej ceramiki, była lżejsza od części przydennej. Miałoby to zapobiec popękaniu w czasie suszenia przed wypałem².

Analiza formalna wyglądu naczynia prowadzi do wniosku, że ogólne proporcje, “podcięcie” dolnych partii podobne jest do naczyń kultury łużyckiej. Pewne cechy natomiast kierują uwagę ku ceramice pomorskiej (wychylone na zewnątrz krawędzie wylewu, kształt szyi naczynia).

Naczynie zostało uznano za import ze strefy wschodniopomorskiej i datowane na I połowę II fazy rozwojowej kultury pomorskiej [Czopek, 1992, s. 86, 97], czyli około 550–475 r. p.n.e. co odpowiada schyłkowi HaC i początkowi HaD.

Ryc. 1. Lokalizacja cmentarzyska kultury pomorskiej w miejscowości Żuków (■)

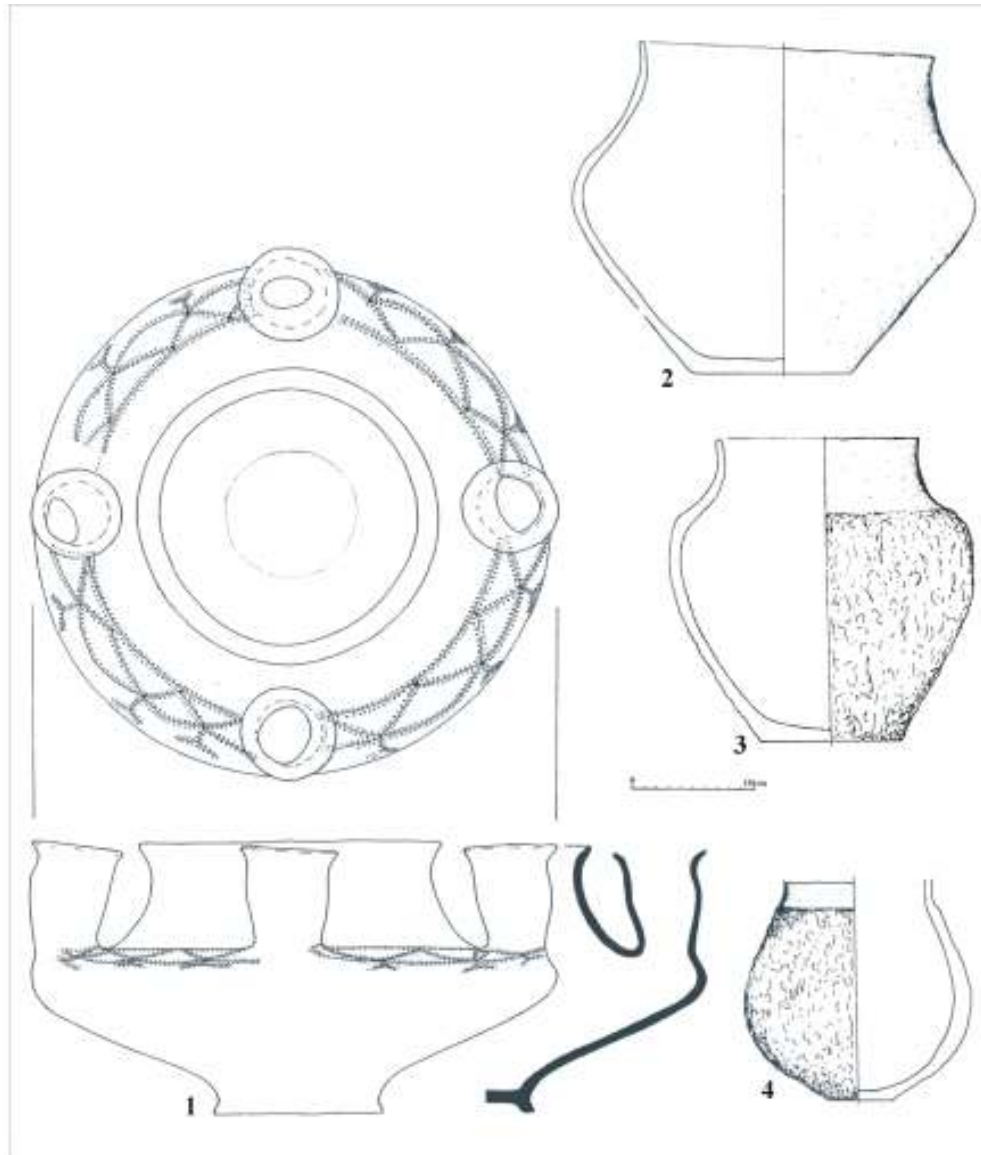
Fig. 1. Localization of cemetery of Pomorska culture in Żuków Place (■)

Zarówno sprawa datowania jak i proveniencji naczynia budzi szereg wątpliwości. Należy rozpatrzyć te problemy w szerszym aspekcie, głównie poszukując analogii na terenie Europy, gdyż w Polsce ich brak. Egzemplarz z Żukowa jest bez wątpienia tzw. naczyniem libacyjnym w typie *kernosu* znanego w kulturze greckiej. W Starożytnej Grecji wykonywano takie naczynia z gliny, brązu lub marmuru.

² Autor przeprowadził eksperyment lepienia i wypału kopii takiego naczynia z pomocą profesjonalnej artystki-ceramika i garncarza z 30-letnim stażem. Okazało się, że tektonika naczynia (podcięcie dolnej części i obciążenie górnej przez rytony) wymaga rozłożenia procesu lepienia na wiele dni, by ścianki sukcesywnie podsychały. Zapobiega to rozrywaniu się ścianek i rozpadowi ich na zewnątrz. To tłumaczyłoby różnice rodzaju ciasta ceramicznego w oryginalnym egzemplarzu i potwierdzało wielodniowy cykl lepienia – można wtedy przygotowywać nowe porcje gliny z inną domieszką. Ciężar rytonów powodował pęknięcie i “zapadanie” się replik naczynia w trakcie suszenia, co zdarzyło się przy 7 wykonanych egzemplarzach. Dopiero kolejne naczynia przy dostosowaniu się do tych spostrzeżeń zostały z powodzeniem wykonane i wypalone.

Kernos stanowił zespół związanych ze sobą naczyń [Kozakiewicz, 1969, s. 167], a używany był w kulcie Demeter [Winniczuk, 1968, s. 81–82; Grimal, 1987, s. 71–72] – bogini pól i urodzajów³.

Jednym z najbardziej znanych źródeł naczyń typu *kernos*, gdzie mamy do czynienia z naczyniem zaopatrzonym w rytone jest wielopopielnicowy grób kurhanowy w Nowych Kosariskach na Słowacji [Pichlerova, 1969, s. 151, 154, tabl. XXVIII:2].

Ryc. 2. Żuków stan. 2. Zestaw naczyń z grobu wielopopielnicowego kultury pomorskiej. (2, 3, 4 – wg Czopek 1992; 1 – ryc. wg oryginału)

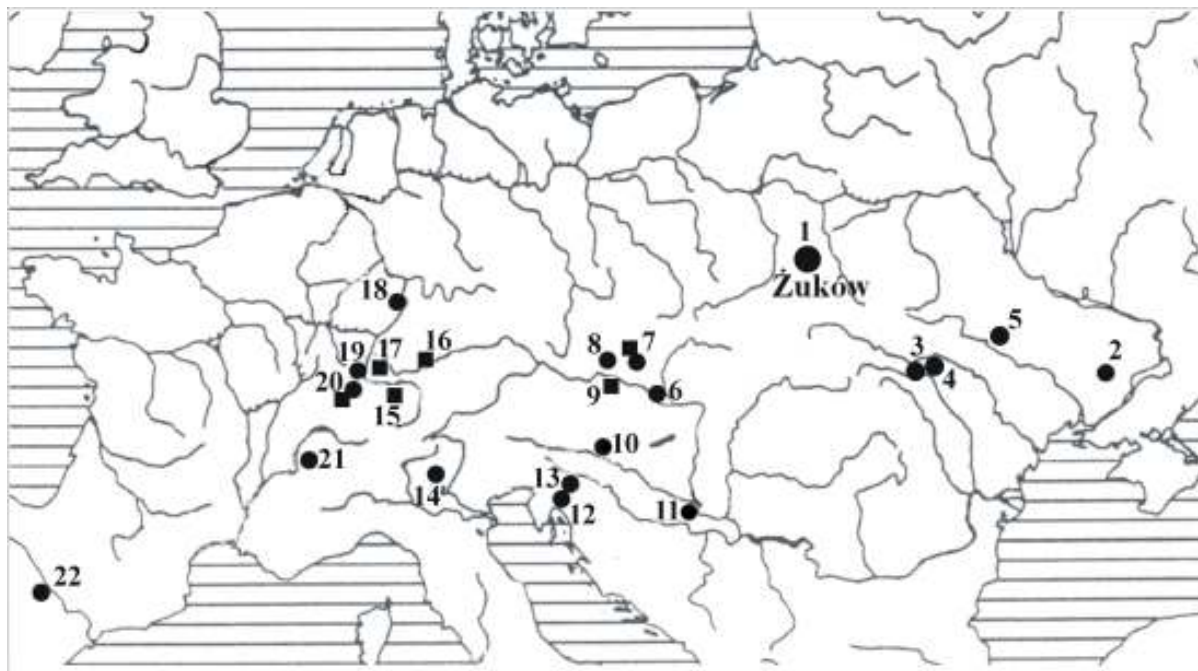
Fig. 2. Settlement Zukow. Ceramic from of Pomors'ka culture (2, 3, 4 – by Czopek 1992; 1 – from original)

Znaleziska kernosów i pseudokernosów (kielichy-rytoney pozbawione są kanalików łączących je z naczyniem głównym) z terenu Europy, ze stanowisk epoki brązu i wczesnej epoki żelaza, przedstawiła ostatnio Héléne Delnef sporządzając ich zestawienie oraz mapę rozprzestrzenienia

³ Za pomoc w identyfikacji naczynia oraz udostępnienie odnośnej literatury i informacje o analogiach, które przyczyniły się do powstania niniejszej publikacji składam podziękowania Pani Beacie Marcinik z Muzeum Castello del Buonconsiglio w Trento we Włoszech, dyrektorowi tegoż Muzeum Panu Doktorowi Franco Marzatico.

(Delnef, 2006). Do mapy znalezisk należy dodać kilka egzemplarzy nie ujętych przez autorkę w jej artykule. Chodzi tu o materiały z terenu Ukrainy⁴ oraz omawiany egzemplarz z Żukowa.

Klasycznym przykładem zachowanego w całości naczynia tego typu jest kernos z kurhanu w miejscowości Velyka Oleksandrivka (Велика Олександрівка) w obwodzie Chersońskim (rys. 4, 14), który znalazł się wśród bogatego wyposażenia wkopanego w nasyp kurhanu grobu szkieletowego datowanego na okres przedscytyjski – VIII – pocz. VII w. p.n.e. [Кубышев, Полин, Черняков, 1985, c. 144, 145, 153, рис. 2; Gleirscher, 2007, c. 126, rys. 12, s. 339, nr 45].

Ryc. 3. Mapa znalezisk kernosów (●) i pseudokernosów (■) w Europie (wg. H. Delnef z uzupełnieniami autora):

1. Żuków (Polska) – grób (HaC/D); 2. Velyka Oleksandrivka (Ukraina) – kurhan 1 (VIII – pocz. VII w. p.n.e.); 3. Dnistrivka (Ukraina) – osada (VIII – pocz. VII w. p.n.e.); 4. Komariv (VIII – pocz. VII w. p.n.e.); 5. Nemyriv (Ukraina) – grodzisko (brak danych chromol.); Nové Košariská (Słowacja) – kurhan 6 (HaC); 7. Rabensburg (Austria) – kurhan 1 (HaC); 8. Maierisch (Austria) – grób 9 (HaC); 9. Gemeinlebarn (Austria) – kurhan 1 (HaC); 10. Kleinklein (Austria) – kurhan 85 (HaC); 11. Vučedol (Chorwacja) – osada (Hac); 12. Dolenjske Toplice (Słowenia) – grób 7, 26, 35 (HaC); 13. Novo Mesto (Słowenia) – kurhan 4 (HaC); 14. Lago di Ledro (Włochy) – osada (HaB); 15. Wollischofen (Szwajcaria) – osada (kontekst nieznany); 16. Heuneburg (Niemcy) – osada (HaD); 17. Breisach (Niemcy) – osada (kontekst nieznany); 18. Breisach (Niemcy) – osada (kontekst nieznany); 19. Riedisheim (Francja) – kraal (HaD₁); 20. Illfurth (Francja) – osada (HaD₁); 21. Tresserve (Francja) – osada (HaB); 22. Caspe (Hiszpania) – osada (kon.HaB-pocz. HaC). 1–5 – uzupełnienia autora, 6–22 – wg. H. Delnef (tam dalsza literatura do znalezisk)

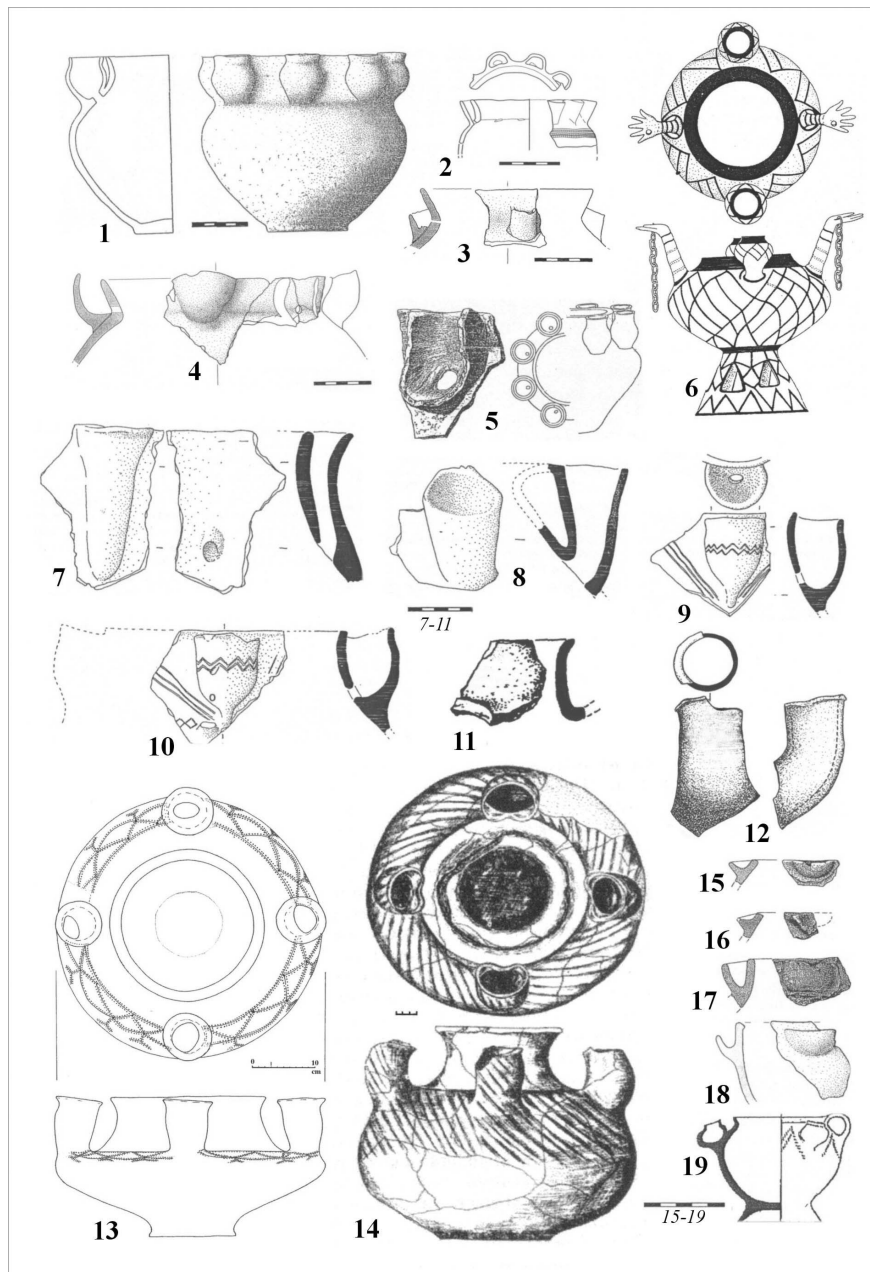
Fig. 3. Map of finding of kernoses (●) and pseudo-kernoses (■) in Europe (by H. Delnef with author's notices)

Na fragmenty glinianych rytonów od naczyń typu *kernos* natknięto się również w trakcie wykopalisk prowadzonych w latach 1979–1981 nad środkowym Dniestrem w miejscowości Dnistrivka (Дністрівка), raj. Kelmeneś, obw. Czernivci [Смирнова, 1985, str. 23, rys. 13, 8; 1986, s. 23, rys. 8, 8], w miejscowości Komariv (Комарів) tego samego rajonu w czasie wykopalisk z lat 1978–1979 [Ковпаненко, 1998, s. 33–34] oraz w czasie archeologicznego zwiadu na grodzisku w Niemirowie (Немирівське городище), obw. Winnica. Wymienione artefakty wiążą się z

⁴ Za pomoc w poszukiwaniu analogii z terenu Ukrainy oraz konsultacje składam serdeczne podziękowania Paniom L. Kruszelnickiej ze Lwowa i G. Smirnowej z Sankt-Petersburga.

osadnictwem kultury przedscytyjskiej (Velyka Oleksandrivka) i kultury czarnoleskiej (Dnistrivka, Komariv, Nemyriv).

Po uzupełnieniu o powyżej wymienione stanowiska sporządzonej przez H. Delnef mapy znalezisk kernosów w Europie [Delnef, 2006, ryc. 3] otrzymujemy w miarę aktualny obraz ich rozprzestrzenienia (ryc. 3).

Ryc. 4. Przykłady kernosów (1–14) i pseudokernosów (15–19). 1 – Monzerheim; 2 – Tresserve; 3 – Riedisheim; 4 – Illfurth; 5 – Wollischofen; 6 – Nové Košariská; 7–10 – Lago di Ledro; 11 – Dnistrivka (bez skali); 12 – Nemyriv (bez skali); 13 – Żuków; 14 – Velyka Oleksandrivka; 15–17 – Heuneburg; 18 – Illfurth; 19 – Meiersch. (1–10, 15–19 – wg H. Delnef, 11 – wg G. Smirnowej, 12 – wg J. Bojko; 13 – rys. autora)

Fig. 4. Examples of kernoses (1–14) and pseudo-kernoses (15–19)

Zauważa się wówczas wyraźnie widoczny podział na dwie prowincje ich występowania – zachodnią i wschodnią. Widać to w rozkładzie geograficznym jak również w zewnętrznym wyglądzie kernosów i rytonów (ryc. 4). Egzemplarze z Zachodniej Europy posiadają liczne rytyny na obwodach krawędzi wylotów głównych korpusów. Najczęściej ściśle przylegają one do krawędzi, często mają

też wspólną ściankę z szyjami głównych naczyń (ryc. 4, 2, 3, 4, 5, 7, 9, 10) co zbliża je formalnie do pseudokernosów u których dolepione “czarki” nie posiadają kanalików łączących je z naczyniami (ryc. 4, 15–18). Egzemplarze z Europy Wschodniej (ryc. 3, pkt 1–2) odznaczają się mniejszą ilością rytonów, które nie są dolepione do głównych wylewów lecz umieszczone są niżej, tuż nad załomem brzuśca i wyraźnie oddzielone są od korpusów naczyń. Pod względem tych cech najbliższą analogią dla kernosu z Żukowa jest naczynie z kurhanu w Wielkiej Aleksandrówce (por. ryc. 4, 13 z ryc. 4, 14). Podobieństwo dotyczy ilości rytonów (4), ich kształtu, umiejscowienia na korpusie naczynia, kształtu szyi głównego naczynia. Oczywiście są i różnice, czyli ogólne proporcje oraz rodzaj ornamentu. Fragmenty podobnie uformowanych rytonów od kernosów (jak w egzemplarzu z Żukowa) znaleziono na powierzchni grodziska w Niemirowie obw. Winnica (ryc. 4, 12)⁵ oraz w Lago di Ledro w północnych Włoszech (ryc. 3, pkt 14) wśród materiałów osadowych datowanych na HaB. Analogie te wskazywałyby na możliwość datowania egzemplarza z Żukowa na HaB – pocz. HaC, co stoi w sprzeczności z zaproponowanym datowaniem tego znaleziska na HaD₁ [Czopek, 1992, s. 43]. Jednakże przegląd chronologii kernosów z zachodnich prowincji Europy wykazuje, że w trzech przypadkach (Caspe, Lago di Ledro, Tresserve) mamy do czynienia z artefaktami datowanymi na HaB, zaś pozostałe znaleziska łączone są z HaD. W Europie Centralnej i Południowej (Słowacja, Dolna Austria, Chorwacja, Słowenia) mamy zaś do czynienia z kernosami datowanymi na HaC⁶. Brak więc bliskich geograficznie w stosunku do Żukowa znalezisk kernosów datowanych na HaD. Wobec powyższego należy uznać, iż kernos z Żukowa można umieścić w końcowych odcinkach HaB – początkach HaC. Należy również zasugerować jego związki z terenami zajętymi przez kulturę czarnolesską (Dnistrivka i Komariv nad Dniestrem), a za jej pośrednictwem z nadczarnomorskimi terytoriami kultury kimmeryjskiej (Velyka Oleksandrivka jako najbliższa analogia do egzemplarza z Żukowa). Pamiętając o tym, że jedno z naczyń (ryc. 2, 8) z Żukowa uznane zostało za reprezentatywne dla fazy III kultury pomorskiej datowanej na LtB₁–LtB₂ [Czopek, 1985, s. 376, 377, ryc. 2,8], czy też na HaE (około 400/375–300 p.n.e) [Czopek, 1992, s. 88], należy poddać w wątpliwość utrwaloną opinię, że 4 naczynia z Żukowa stanowią zespół. Wśród typowo pomorskich naczyń kernos (nawet optycznie) wydaje się anachronizmem. Po przyjęciu jako jego chronologii schyłku HaB – początku HaC otrzymujemy zbyt wyraźną rozpiętość chronologiczną między naczyniami uznawanymi za zespół. Z tego też powodu kernos powinien być rozpatrywany oddzielnie, bez uwzględniania i sugerowania się wyglądem i chronologią towarzyszących mu naczyń kultury pomorskiej. Niewykluczone, że kernos jest kolejnym zabytkiem reprezentującym jakąś nową jednostkę kulturową przełomu epoki brązu i żelaza, wypełniającej lukę między schyłkową kulturą ulwówecką a kulturą pomorską. Jej istnienie sugeruje się od pewnego czasu na podstawie nowopozyskiwanych materiałów wykopaliskowych [Czopek, 1992, s. 97]. Wśród nowych materiałów tego kresu warto wspomnieć niedawno odkryty skarb wyrobów brązowych ze Szczepieszyna datowany na HaC, w którym znalazły się owalne obręcze brązowe mające związek z terenami naddnieprzańskimi i kulturą czarnolesską [Kuśnierz, 2007, s. 381–383, tabl. IV, 3, 4], który dodatkowo potwierdza istnienie kontaktów terenów Lubelszczyzny z czarnolesskim i kimmeryjskim wschodem w interesującym nas odcinku pradziejów.

LITERATURA

Czopek S.

- 1985 Problematyka badawcza południowo-wschodniej strefy kultury pomorskiej // *Archeologia Polski*. – T. XXX. – Z. 2. – S. 367–410.
1992 Południowo-wschodnia strefa kultury pomorskiej. – Rzeszów.

Gurba J.

- 1980 Od epoki kamienia do wczesnego średniowiecza // *Z przeszłości dalekiej i bliskiej*. – Lublin. – S. 7–28.

⁵ Nie posiada dokładnie określonej chronologii, ale zaliczany jest przez P. G. Smirnową do inwentarza kultury czarnolesskiej.

⁶ Datowanie Novych Kośarisk na HaC–HaD zaproponowane przez Pichlerową [1969] H. Delnef uściśla w przypadku kernosu do HaC [Delnef, s. 220].

Delnef H.

- 2006 Kernos et pseudo-kernos au Britzgyberg (Illfurth, Dép. Haut-Rhin) // Archäologisches Korrespondenzblatt. – T. 36. – S. 215–224.

Gleirscher P.

- 2007 Invasioni o influssi culturali: Cimeri e Sciti In Europa Centrale // Ori die cavalieri delle steppe. Collezioni dai Musei dell'Ucraina. – Milano. – S. 118–131.

Grimal P.

- 1987 Słownik mitologii greckiej i rzymskiej. – Ossolineum, 1987. – S. 71–72.

Kozakiewicz S.

- 1969 Słownik terminologiczny sztuk pięknych. – Warszawa.

Kurzątkowska U.

- 1985 Cmentarzysko z przełomu epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Jakubowicach Murowanych, stan. 5, gm. Wólka Lubelska, woj. Lubelskie // Sprawozdanie z badań terenowych Katedry Archeologii UMCS w 1987 roku. – Lublin. – S. 19–23.

Kuśnierz J.

- 2007 Skarb wyrobów brązowych ze Szczebrzeszyna w powiecie zamojskim // Studia nad epoką brązu i wczesną epoką żelaza. Księga poświęcona Profesorowi Markowi Gedlowi na pięćdziesięciolecie pracy w Uniwersytecie Jagiellońskim. – Kraków. – S. 371–402.

Pichlerová M.

- 1969 Nove Košariská. Kniežacie mohyly zo staršej doby želaznej // Muzeum Nationale Slovacaum Fontem. – Bratislava. – T. 3.

Winniczuk L.

- 1968 Mały Słownik kultury antycznej. – Warszawa.

Ковпаненко Г. Т.

- 1998 Поселение предскифского времени у с. Комаров на Днестре // Скифы. Хазары. Славяне. Древняя Русь. К 100-летию со дня рождения М. И. Артаманова. – Санкт-Петербург. – С. 33–34.

Кубышев А. И., Полин С. В., Черняков И. Т.

- 1986 Погребение раннежелезного века на Ингульце // Советская археология. – Т. 4. – С. 144–153.

Смирнова Г. И.

- 1985 Поселение у с. Днестровка – памятник чернолесской культуры на Днестре // Археологический сборник Государственного Эрмитажа. – Т. 26. – С. 6–29.
1986 Последний сезон работ на чернолесском поселении Днестровка-Лука и вопросы хронологии позднего Чернолесья // Археологический сборник Государственного Эрмитажа. – Т. 27. – С. 8–26.

Jerzy KUŚNIERZ

CULT TABLEWARE (KERNOS) OF POMORS'KA CULTURE FROM ZHUKOV, ZAMOYSKIY DISTRICT, LYUBLIN REGION

In collections of Department of archaeology of the Lyublin Museum, such special forms of hand-made black-polished ceramic ware as vases with four glasses-rithones, symmetric located on wide upper-sides, decorated by deepening decorative pattern. In obedience to a document, a vase resembles from the burial place of Pomors'ka culture, which include other three ceramic forms.

In the first publications vase from Zhukov, that was considered an import from territory of Eastern Halsstatt culture and dated back to the first half of II phase of development of Pomors'ka culture, that in 550–475 B.C. (end US is beginning of HaD), represented and described not quite exactly. More detailed study of this ceramic form called its previous dating and cultural belonging in question.

A vase from Zhukov is cult tableware of “kernos” type, which in Ancient Greece was used in the cult of Demetra. Not numerous finds of kernoses and pseudo-kernoses are known from monuments of Bronze Age and Early Iron Age in Central and Western Europe, and also in South-Western Ukraine. The nearest analogy for kernos from Zhukov is a ceramic form from the burial mound of Pre-Scythian time (VIII – beginning of VII century B.C.) in Velyka Oleksandrivka, Kherson region. Taking into account certain analogies, kernos from Zhukov must be dated back to end of HaB – beginning of HaC. Its connection with Chornolis’ka culture and territories of Black Sea’s coast, settled by Cimmerians is emphasized.

It is possible, that kernos from Zhukov presents the new cultural phenomenon from the chronological period between Bronze Age and Early Iron, filling a gap between the latest monuments of Ul’vivets’ka and Pomors’ka cultures.